

## การรวานพุทธธรรมแก่น : บทเรียนการแก่นแนวพุทธ

พระครูพิพิธสุตาทรร (บุญช่วย สิริธโร)\*

โครงการการรวานพุทธธรรมแก่น ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ รับผิดชอบดำเนินการ ภายใต้การสนับสนุนทุนดำเนินการจากโครงการจังหวัดบูรณาการ เป็นโครงการขนาดเล็กและมีเวลาจำกัด เพื่อความพยายามจะแก้ปัญหาในเรื่องใหญ่ มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาอื่นอีกมากมาย และมีความสลับซับซ้อนมาก ที่อาจต้องใช้เวลาหลายปีจึงอาจเห็นผลได้อย่างชัดเจน ดังนั้นผลการดำเนินงานโครงการ จึงอาจเป็นเพียงบทเรียนที่ต้องได้รับการพัฒนาต่อไปอีก ซึ่งผลดังกล่าวจะเป็นคำตอบของการแก้ไขปัญหาความยากจนได้ในระดับจุลภาค ซึ่งอาจมีความหมายในระดับหนึ่ง เมื่อเปรียบเทียบกับโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจนระดับมหภาคของจังหวัดหรือระดับชาติที่ค่อนข้างจะเชื่อมโยงเรื่องใหญ่ๆ และมีงบประมาณจำนวนมาก เช่น โครงการ กข.คจ. ที่มีเป้าหมายจะเข้าถึงครัวเรือนที่ยากจนในชุมชนชนบท หรือโครงการแก่นด้วยการสนับสนุนแหล่งงบประมาณเพื่อสร้างอาชีพต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการบรรเทาความเดือดร้อนเป็นสำคัญ และก็มีักจะพบว่าพอเงินตามโครงการหมดไปแล้วความยากจนก็ยังคงอยู่ โดยเหตุนี้ โครงการการรวานพุทธธรรมแก่นจึงพยายามที่จะดำเนินงานด้วยการทำความเข้าใจเชื่อมโยงโครงสร้างของชุมชน ทุนทางสังคม และลักษณะคุณภาพชีวิต

\* พระครูพิพิธสุตาทรร (บุญช่วย สิริธโร) ป.ธ.๖, พธ.บ., M.A., Ph.D. รองอธิการบดีวิทยาเขตเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วัดสวนดอก ถนนสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ข) รูปแบบพระสงฆ์ - ผู้ใหญ่บ้าน - ชาวบ้าน เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ กับผู้นำที่เป็นทางการของชุมชน ด้วยเหตุผลมีความเห็นสอดคล้องระหว่างกัน

ค) รูปแบบพระสงฆ์ - ข้าราชการ - ชาวบ้าน เป็นการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ข้าราชการฝ่ายปกครองหรือฝ่ายการศึกษา และชาวบ้าน โดยอาศัยความสนิทสนมระหว่างข้าราชการและพระสงฆ์ ทำให้สามารถทำงานได้อย่างกว้างขวาง เพราะได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในลักษณะของการอุปถัมภ์และความร่วมมือระหว่างกัน

### ๑.๒ วิธีการดำเนินงานแก้ไขปัญหาความยากจน

จากการศึกษารวบรวมวิธีการดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน โดยบทบาทของพระสงฆ์ พบว่า เป็นการดำเนินงานที่ใช้มิติ “แนวระนาบ” โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนมาปรับประยุกต์ในกิจกรรม ซึ่งประกอบด้วย

#### ก. การปรับประยุกต์ใช้หลักพุทธเศรษฐศาสตร์

หลักพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นหลักการแก้ไขปัญหาความยากจนด้วยปัญญา ทำให้สามารถมีความสุขบนความเรียบง่าย เกื้อกูลกับธรรมชาติ ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ลดความทะยานอยาก ภายใต้หลักการ “ประโยชน์สูงสุดและประหัตที่สุด” ที่มีหลักการปฏิบัติคือ หลักความสันโดษ หลักอหิงสาธรรม หลักการอดออมเก็บรักษา หลักความประมาณความพอดี และหลักการประหยัด มีลักษณะการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปเน้นจุดเล็กๆ คือชุมชน ให้สามารถพึ่งตนเองได้ ไม่มุ่งเน้นผลเพียงวัตถุ แต่หากมุ่งผลทางจิตใจ เพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ให้สูงขึ้น ก่อเกิดความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกัน ทั้งนี้พระวิทยากรกระบวนการได้นำเอาหลักพุทธเศรษฐศาสตร์มาปรับใช้เกี่ยวกับด้านการผลิต เช่น การรวมกลุ่มผลิตปุ๋ยชีวภาพ การชักจูงให้มีการบำรุงรักษาแหล่งน้ำ ด้านการบริโภค เช่น การตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ การตั้งสหกรณ์ร้านค้าชุมชน การลดละเลิกการจัดงานที่ใหญ่โตเกินความจำเป็นด้านสุขภาพอนามัย เช่น การลดการดื่มเหล้าและสูบบุหรี่ การตั้งกองทุนยา การรักษาโรคด้วยสมุนไพร

ที่มีอยู่เดิม มาปรับใช้เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ และต้านกระแสสังคมเศรษฐกิจตามแบบตะวันตกที่เน้นคุณค่าปัจเจก โดยการกระตุ้นเตือนและให้ความรู้ ประกอบกับการส่งเสริมให้ชาวบ้านได้มีการพบปะพูดคุย โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้ชาวบ้านซึ่งได้ผ่านประสบการณ์ทั้งความสำเร็จและล้มเหลว ได้หันกลับมาทบทวนตนเองมากขึ้น และได้ข้อสรุปพร้อมกันว่า ที่ผ่านการดำเนินชีวิตบางอย่าง อาจไม่ถูกต้อง และจำเป็นต้องแก้ไข ทำให้เกิดความคิดที่จะรวมกลุ่ม เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ดังเช่น ในชุมชนงาแมง อำเภอสะเมิง ที่เคยมีการเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายและเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม มีความเอื้ออาทร พึ่งพาอาศัยระหว่างกัน ซึ่งต่อมาได้สูญหาย กลับได้รับการกระตุ้นจากพระครูสุวัฒนวัชรธรรม ทำให้เกิดความสำนึกระลึกถึงสิ่งดีงามที่มีอยู่เดิม และได้ร่วมกันพยายามฟื้นฟูกลับคืน ทั้งนี้ แม้ว่าจะเป็น การคืนกลับเพียงบางส่วนและบางอย่างอาจจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้างก็ตาม เช่น การร่วมกันจัดตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มอาชีพ หรือแม้แต่วัฒนธรรมการเอามื้อเอาวัน(ลงแขก) ซึ่งส่งผลทำให้คนในชุมชนได้รับประโยชน์ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม และสิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นคือ ได้ทำให้เกิดการยกระดับจิตใจและคุณธรรมของคนในชุมชนให้สูงขึ้น

#### ง. การสร้างประชาสังคม

บทบาทของพระสงฆ์ในการแก้ไขปัญหาความยากจน มิใช่เพียงพระสงฆ์จะสร้างเสริมอาชีพ หากแต่สิ่งสำคัญคือ พระสงฆ์จะสร้างจิตสำนึกการพัฒนาแก่ฆราวาสได้อย่างไร เพราะการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกของฆราวาส จะทำให้เกิดผู้นำการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาชุมชน โดยนัยนี้พระสงฆ์หรือพระวิทยากรกระบวนการควรต้องทำหน้าที่ผู้นำในการพัฒนาเป็นเบื้องต้น เพื่อเตรียมฆราวาสให้ไปทำหน้าที่พัฒนาชุมชน ซึ่งอาจแตกต่างกันไปตามจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงไปจากการสั่งสอนของพระสงฆ์

ดังนั้นสิ่งที่น่าสนใจคือ พระสงฆ์ควรสอนอะไร และการขับเคลื่อนเพื่อสร้างประชาสังคมขององค์กรพระสงฆ์ในอดีตกับปัจจุบัน ควรจะแตกต่างกันอย่างไร แนวทางการสร้างประชาสังคมของพระสงฆ์ เกิดจากการที่พระสงฆ์เป็นผู้ใกล้ชิดรับรู้อาการของชุมชน จึงมีความเชื่อมั่นศักยภาพของชุมชนในการปรับตัว พร้อมทั้ง

ที่ลุ่มลึกและซับซ้อน ด้วยตระหนักว่าสภาพการณ์หรือตัวตนที่แท้จริงของชาวบ้าน มีความสัมพันธ์ผ่านเครือข่ายเชิงวัฒนธรรม ครอบครัว เครือญาติ ดังนั้นการกระตุ้นให้เกิดการรวมกลุ่มพูดคุยอย่างเป็นทางการ เพื่อการวิเคราะห์สภาพปัญหา หาแนวทางแก้ไขและมีการสร้างข้อตกลงระหว่างกัน จะสร้างให้เกิดพลังในการต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่สำคัญวิธีการสะท้อนถึงกระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมและสร้างเครือข่ายในเชิงวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา เช่น ลานน้ำชาแก้ไขปัญหามาของสังคมของพระอาจารย์ฐานี จิตวิริโย วัดกองลม อำเภอเวียงแหง ที่มีการนำเอาหลักอริยสัจ ๔ ในการแสวงหาแนวทางแก้ไขปัญหาความยากจน โดยเริ่มจากการส่งเสริมให้ชุมชนมุ่งมองให้เห็นปัญหาของตน (ทุกข์) มองหาเหตุของปัญหา (สมุทัย) ตั้งเป้าหมายในการขจัดปัญหา (นิโรธ) และแสวงทางออกจากปัญหาร่วมกัน (มรรค)

อย่างไรก็ตาม รูปแบบและวิธีการในการแก้ไขปัญหาความยากจนโดยบทบาทของพระสงฆ์ที่รวบรวมสรุปรูปแบบนั้น เป็นเพียงรูปแบบวิธีการส่วนหนึ่งที่ได้ผลในการดำเนินงานภายใต้บริบทของชุมชน และอาจไม่สนองตอบต่อสภาพความซับซ้อนของสังคมในภาวะปัจจุบันได้ทั้งหมด ดังนั้นการนำบทเรียนไปใช้อาจต้องมีการปรับประยุกต์ตัวแบบ พร้อมทั้งคิดค้นรูปแบบและวิธีการใหม่ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการแก้ไขปัญหาความยากจนต่อไป

### ๑.๓ กิจกรรมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาความยากจน

สำหรับกิจกรรมที่พระสงฆ์ดำเนินงานเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน ล้วนเกี่ยวข้องกับประชาชนระดับรากแก้วของสังคม และเป็นกิจกรรมทางเลือกในการพัฒนาหรือเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของฆราวาส ซึ่งสามารถจำแนกได้เป็น ๘ ลักษณะ ดังนี้

ก. กิจกรรมการปลูกจิตสำนึกของประชาชนให้รู้จักเป้าหมายของชีวิตและสังคม โดยการเทศนาสั่งสอนอบรมศีลธรรมในโอกาสต่างๆ ซึ่งพระวิทยากรกระบวนการทุกรูปยึดเป็นกิจกรรมหลักด้วยเชื่อว่าเป็นกิจกรรมที่สามารถปฏิบัติได้ง่าย สอดคล้องกับวิถีปฏิบัติในการสื่อสารกับประชาชน ประกอบด้วยกิจกรรม การปฏิบัติธรรมเพื่อพัฒนาจิตวิญญาณของตนเอง การสอนปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การเทศนาธรรมในโอกาสต่างๆ การจัดรายการวิทยุ เป็นต้น

จ. กิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาลังคมต่างๆ การดำเนินโครงการสายใยรักครอบครัว การวิจัยท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจนแบบบูรณาการ การแก้ไขปัญหายาเสพติดอบายมุขในชุมชน โดยเฉพาะการดื่มสุรา ด้วยการพยายามชี้แนะให้เห็นโทษของอบายมุขและพยายามปฏิบัติการตอบโต้อบายมุข โดยการตั้งเงื่อนไขการเป็นสมาชิกกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ ที่ต้องเลิกดื่มสุราและอบายมุขทุกชนิด ดังกรณี “กองทุนน้กบุญแห่งขุนเขา” ของพระครูสังวรวิสุทธิโชติ แห่งวัดบ้านขุน อำเภอฮอด เป็นต้น

ข. กิจกรรมสร้างเครือข่ายพระสงฆ์ รวมทั้งยังได้มีการรวมกลุ่มพระสงฆ์ เพื่อให้คำแนะนำเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในสภาพเศรษฐกิจปัจจุบัน เช่น กลุ่มพระสงฆ์ในอำเภอสันป่าตอง ที่พระมหาศรีบุญ ปญญาธโร ซึ่งเป็นเลขาเจ้าคณะอำเภอสันป่าตอง เป็นแกนนำในการจัดตั้งคลินิกธรรมะขึ้นในเขตอำเภอสันป่าตอง หรือกรณีของพระครูสิริศุภวัตร แห่งวัดปง อำเภอดอยเต่า ที่ได้พยายามชักชวนพระภิกษุสงฆ์ในพื้นที่อำเภอดอยเต่าให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาคความยากจนให้แก่ประชาชน จากการตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกลุ่มพัฒนาจิต ใจขึ้นในชุมชนข้างเคียง

## ๒. ปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจน

การดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจนของพระวิทยากรกระบวนการจะสำเร็จมากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับศักยภาพในการโน้มน้าวและผลักดันศักยภาพของคนในชุมชนให้เห็นปัญหาและความสำคัญของการแก้ไขปัญหา รวมทั้งพระวิทยากรกระบวนการต้องเข้าใจสภาพปัญหาของชุมชนอย่างถูกต้อง ตลอดถึงความสามารถชักนำทรัพยากรข่าวสารความรู้จากภายนอกมาใช้ประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาคได้เพียงใด อย่างไรก็ตาม พระวิทยากรกระบวนการก็เป็นเพียงพระสงฆ์กลุ่มน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนพระสงฆ์ส่วนใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ หรือในประเทศไทย จึงเกิดมีเงื่อนไขและปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดในการดำเนินงานหลายประการ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

**๒.๑ การขาดกำลังคนในการทำงาน** ทั้งในส่วนของผู้ช่วยในการติดตามประเมินผล และการกระตุ้นเร่งเร้าให้กิจกรรมต่างๆ บรรลุตามเป้าหมาย

### ๓. แนวทางการแก้ไขปัญหอุปสรรค

เนื่องจากข้อจำกัดหรืออุปสรรคในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจน ซึ่งดำเนินการโดยพระวิทยากรในโครงการ หลายประการมีลักษณะเกี่ยวเนื่องกันส่งผลต่อการดำเนินงาน ซึ่งพระวิทยากรกระบวนกรได้มีความพยายามในการแก้ไขเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย บรรลุวัตถุประสงค์ พอสรุปได้ดังนี้

๓.๑ การพยายามทำความเข้าใจกับตนเองและชาวบ้านอยู่เสมอว่า การพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาคความยากจน เป็นเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนั้นจึงต้องสร้างทั้งด้านคุณภาพและคุณธรรม

๓.๒ การดำเนินงานเพื่อการแก้ไขปัญหาคความยากจนควรเริ่มจากจุดเล็กๆ ในชุมชนแล้วค่อยขยายผลเมื่อประสบความสำเร็จ เพื่อให้ผู้ร่วมกิจกรรมได้เรียนรู้เข้าใจถึงหลักการและแนวทางในการทำงานตามลำดับ

๓.๓ การเริ่มต้นทำงานควรพยายามเลือกทำงานกับบุคคลที่มีความสนใจและมีความพร้อมในระดับหนึ่งก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้มีความพร้อมทางปัญญา จากนั้นจึงขยายไปสู่กลุ่มอื่นๆ

๓.๔ ใช้ความอดทน ทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลเชิงประจักษ์ อันจะนำมาซึ่งการยอมรับจากผู้เกี่ยวข้องทั้งพระสงฆาธิการผู้ปกครอง ชำราชกรและประชาชน

๓.๕ ใช้พลังความศรัทธาเลื่อมใสของประชาชน เพื่อชักนำให้ประชาชนร่วมมือกันในการพัฒนาแก้ไขปัญหาคของตนเองและชุมชน

### ๔. การเสริมสร้างพระวิทยากรกระบวนกร

ผลการดำเนินงานแก้ไขปัญหาคความยากจนของพระวิทยากรกระบวนกรจำนวน ๔๘ รูป ภายใต้โครงการการรวานพุทธธรรมแก่น แม้ว่าจะดำเนินงานภายใต้ข้อจำกัดด้านเวลาและงบประมาณ หากแต่พบว่า ได้ผลสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ สร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนอย่างยิ่ง และยังคงเกิดเป็นคำถามที่น่าสนใจว่า การสร้าง

อย่างไรก็ตาม พระวิทยากรกระบวนการมีความเห็นร่วมกันว่า การที่พระสงฆ์จำนวนมากยังไม่เข้าร่วมกิจกรรมการแก้ไขปัญหาความยากจน เพราะยังไม่แน่ใจเกี่ยวกับบทบาทของตนเองพร้อมทั้งขาดข้อมูลที่ถูกต้อง ในกรณีเช่นนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจึงควรต้องให้ข้อมูลทั้งในเชิงลึกและกว้างที่ถูกต้องและเป็นจริง พร้อมทั้งนำเสนอแบบอย่างของพระสงฆ์ที่ดำเนินงานด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน จึงจะเป็นแนวทางสร้างความตระหนักและเชื่อมั่นถึงบทบาทในการแก้ไขปัญหาความยากจน และหากสามารถสร้างทัศนคติที่ถูกต้องให้แก่พระสงฆ์ได้ ย่อมหมายถึงการสร้างกลไกที่จะเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนแก้ไขปัญหาความยากจนจำนวนมาก

#### ๔.๒ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

พระวิทยากรกระบวนการทุกกรุปล้วนตระหนักร่วมกันว่า การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของพระสงฆ์ เพราะการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระบบคิด การกระทำ และประสบการณ์ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความจำ ความเข้าใจ การรับรู้ การวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหา อีกทั้งยังมีลักษณะเป็นกระบวนการต่อเนื่อง สามารถออกเผลยเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นสิ่งสำคัญคือ การสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพื่อสนับสนุนให้เกิดความสนใจและความต้องการในการเรียนรู้ การจัดกรอบความรู้ที่มีความเหมาะสมกับสถานการณ์และมีความเป็นจริงมากที่สุด เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเรื่องความยากจน และสามารถนำไปใช้แก้ปัญหา ซึ่งอาจจะต้องประกอบด้วยการสร้างการเรียนรู้โดยการอบรมหรือการศึกษาดูงานหรือการจัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับหลักเศรษฐกิจสมัยใหม่กับหลักเศรษฐกิจแบบพอเพียง หลักการผลิตที่ตอบสนองธรรมชาติอย่างสมดุล และการบริโภคที่มุ่งคุณภาพชีวิตหรือสายกลาง การแลกเปลี่ยนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอำนาจต่อรองที่เท่าเทียมกันตามวิถีแห่งพุทธะ พร้อมทั้งหลอมรวมสร้างวิสัยทัศน์ กลยุทธ์ ในการแก้ไขปัญหาความยากจนร่วมกัน เพื่อนำไปสู่ความร่วมมือในการสร้างความร่วมมือ และพัฒนาความร่วมมือนั้น ไปสู่

ในขณะที่การทำงานของพระสงฆ์เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน เป็นลักษณะของการทำงานที่เกิดจากการรับรู้เข้าใจปัญหาของชาวบ้าน และพยายามดำเนินงานช่วยเหลือ ให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริง เพื่อต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริง ซึ่งมักจะประสบความสำเร็จในการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามพระสงฆ์ทุกรูปยังต้องอยู่ภายใต้การปกครองของระบบองค์กรคณะสงฆ์ ซึ่งก็มีการกำหนดนโยบายเพื่อให้พระสงฆ์ปฏิบัติ ซึ่งที่ผ่านมานโยบายการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนโดยองค์กรคณะสงฆ์ ยังมีลักษณะขาดความชัดเจน มักเน้นการอบรมคุณธรรมจริยธรรมหรือการอนุรักษ์ฟื้นฟูศาสนสถานเป็นสำคัญ จึงเสมือนเป็นการดำเนินงานที่ขาดการบูรณาการกับนโยบายด้านการแก้ไขปัญหาความยากจนของภาครัฐ ในลักษณะเช่นนี้จึงส่งผลทำให้พระสงฆ์จำนวนหนึ่งอาจลังเลในการดำเนินงานกิจกรรมแก้ไขปัญหาความยากจน ดังนั้นหากมีการเชื่อมโยงนโยบายและแผนงานระหว่างองค์กรคณะสงฆ์และภาครัฐ เชื่อว่าจะสร้างกลไกความร่วมมือระหว่างฝ่ายอาณาจักรและพุทธจักร เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ เพราะพระสงฆ์จำนวนมากพร้อมจะเคียงข้างผลประโยชน์ของประชาชนผู้ยากไร้

ดังนั้น หากรัฐบาลเข้าใจถึงศักยภาพ และประโยชน์ของพระสงฆ์ในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาความยากจน น่าจะส่งเสริมสนับสนุนบทบาทขององค์กรสงฆ์ทั้งในส่วนของการศึกษารายละเอียดข้อมูลและปัญหาในพื้นที่ การพยายามทำความเข้าใจการทำงานของพระสงฆ์ และใช้ความรู้เหล่านั้นมาปรับวิธีการทำงานของตนให้เหมาะสม และหากคาดหวังให้พระสงฆ์เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างเป็นรูปธรรม หน่วยงานที่รับผิดชอบดำเนินการควรมีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ นับจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับพระสงฆ์ในลักษณะต่างๆ การส่งเสริมให้เกิดการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ และการติดตามผลการดำเนินงานทุกระยะ เพื่อการประเมินผลการดำเนินงาน อันจะเป็นประโยชน์ต่อการรวบรวมข้อมูลเพื่อการปรับปรุงพัฒนาโครงการต่อไป ขณะเดียวกัน